

АКТУАЛНА ЛИ Е КОНЦЕПЦИЯТА ЗА "РЕСУРСНОТО ПРОКЛЯТИЕ" В БЪЛГАРИЯ?

Весела Ставрева, Валентин Велев, Митко Димов

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София, E-mail: velev_mgu@abv.bg

РЕЗЮМЕ. Възможно ли е да се притежава висока осигуреност с невъстановими природни ресурси и въпреки това социално-икономическото състояние на съответната страна да бъде ниско? Отговорът е положителен и се свързва с израза „ресурсно проклятие“. Той отразява ситуацията, при която поради различни причини, страни богати на природни ресурси (има се предвид подземни природни богатства) не са успели да постигнат висока степен на икономическо развитие.

В доклада се търсят причините за тези състояния, които в предходните десетилетия от правило, сега са по-скоро изключение.

Анализирано е и специфичното проявление на „ресурсното проклятие“ в българската икономика, която години наред е базирана на разнообразието от бедни минерални ресурси.

CAN THE CURRENT CONCEPT OF "RESOURCE CURSE" BE APPLIED TO BULGARIA?

Vessela Stavreva, Valentin Velev, Mitko Dimov

¹ University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia, e-mail: velev_mgu@abv.bg

ABSTRACT. Is it possible to have a high level of irrecoverable natural resources and still the social and economic development of the country to be on a low level? The answer is positive, associated with the phrase "resource curse". It reflects the situation where for various reasons, the countries rich in natural resources (that means mineral resources) have failed to achieve a high level of economic development.

The report looks for the reasons for these conditions that in previous decades have been a rule, but now are exceptions.

The specific display of the "resource curse" in the Bulgarian economy, is being analyzed which for years has been based on a variety of poor mineral resources.

Въведение

През дългогодишната история на човечеството, икономическото развитие на отделните страни е протичало под влиянието на разнообразни фактори, сред които в редица случаи природните са имали определящо значение. По отношение на онези природните фактори, които определят климатичните условия и в частност условията за живот, съществува ясно изразена връзка между тях, икономическото развитие и жизнения стандарт на населението в отделните региони, която при необходимост може да бъде количествено определена. Същественото в случая е, че съществува устойчива тенденция, на положителна корелация между оптималните климатични условия и стандарта на живот.

Особено място сред природните фактори имат полезните изкопаеми и в частност енергоносителите, металните и неметалните минерални ресурси. По отношение на тях съществуват разнообразни до диаметрално противоположни възгледи за това наистина ли е богата тази страна, която е надарена от природата с тези ресурси, или това е една анатема, която обрича на изпитание през вековете нейния народ. На този въпрос и намирането на обоснован отговор е посветено следващото изложение.

Концепцията за „ресурсно проклятие“

Минералните ресурси са компонент от биосферата и формират съществен дял от невъзобновимата и част. Те възникват като резултат на протичащи в продължение на милиони години геоложки процеси. Хомосапиенс се об-

ръща към тях от най-дълбока древност, като под влияние на непрекъснато растящите нужди на човечеството тяхното значение драстично се променя в наши дни. От средство за оцеляване преди няколко хиляди години, през средните векове и до днес те са се превърнали в база за развитието на съвременното общество и са един от най-атрактивните обекти в световното пазарно пространство.

В съвременните условия тяхното използване се предхожда от скъпо струващи производствени дейности, които за съжаление неизбежно и необратимо променят и увреждат заобикалящата околна среда. Като отражение на този засега необратим процес възниква философският въпрос за мястото и ролята на минералните ресурси в съвременното и бъдещото развитие на човечеството. Най-често отговорът се търси чрез мненията, изразявани от научните, бизнес и политическите среди, провокирани от желанията да се съизмерват в съдържателно отношение понятието „ресурсно проклятие“ и сентенцията, че „Един народ може да живее нормално, с това което е на повърхността на земята, но може да стане богат с това, което се намира под нея“. Разшифровано това поставя въпроса за това дали съществува връзка между постигнатото равнище на социално – икономическо развитие на дадена страна и нейната осигуреност с минерални ресурси, респективно тяхното използване, и кои са основните фактори, които определят силата и посоката на проявление на тази връзка.

Понятието „ресурсно проклятие“ се формира и се превръща в доктрина, във връзка с наличието на редица

примери в световната практика, страни богати на природни ресурси и в частност на минерални ресурси да подържат много нисък стандарт на живот на своето население и ниско, дори никакво икономическо развитие. Тези реалности, определени количествено се изразяват с брутния вътрешен продукт (БВП) на едно лице. Публикации, посветени на този проблем сочат, че не е трудно да се дадат примери за наличието на такава връзка, при това със страни от различни части на планетата [Gylfason, 2000; Sachs, 1995]. Все пак класическите примери са свързани с африканските страни, богати както на флуидни енергоизточници (нефт и природен газ), така и на руди на цветни и благородни метали. Ярък пример в това отношение е Габон, която произвежда по 300 000 барела петрол дневно, но икономиката ѝ е в незавидно състояние. Тук парадоксалното е, че тази африканска страна, притежаваща отлични климатични условия за отглеждане на тропически култури, всъщност е вносител на банани и забележете един от големите вносители на шампанско! Подобни примери могат да се дадат и с други африкански страни, като Чад, Ангола, Нигерия, Мозамбик и т.н, където добивът на природните ресурси поне засега не предизвиква желаното интензифициране на националните икономики.

Като допълнителни примери за отрицателната връзка между наличието на природни ресурси и степента на икономическото развитие се сочат по-ниските темпове на развитие през изминалото столетие на водещи в ресурсното си осигуряване страни като Русия и редица бивши съветски републики, Венецуела и други. Специфичен аргумент в подкрепа на посочената тенденция може да бъде намерен в Европа и примерът е Холандия. Колкото и парадоксално да звучи, но е факт, че след откриването през 60^{те} години в Северно море на огромни залежи от природен газ, холандската икономика започва да буксува, експортният потенциал се срива, проявяват се признаци за деиндустриализация, а безработицата нараства. Този феномен, известен като „холандската болест“ показва, че при определени условия придобиването на огромни богатства може да се окаже толкова лошо, колкото и когато страната не разполага с необходимите ѝ финансови ресурси. Тези и други примери са дали основания на някои икономисти [Sachs and Warner, 1995] да изразят позицията, че става въпрос за исторически модел и обективна закономерност, а не за изолирани случаи.

Втората страна на икономическия феномен „ресурсно проклятие“ се свързва с острите екологични проблеми, които пораждаат геолого-проучвателните и минно-добивните и пеработвателни дейности. Не е тайна, че само до преди няколко десетилетия отношението към нашата планета беше като към неизчерпаем източник на ресурси с неограничени възможности да поглъща отпадъчните продукти от промишлените дейности. В този смисъл логично възникват публичните настроения и професионалните позиции, че притежаването на минерални ресурси носи висок риск от екологични катастрофи, които не могат да се компенсират с никакви икономически изгоди от тяхното оползотворяване. Като възприемаме с резерви тази позиция отбелязваме, че за съжаление този сценарий има своите практически потвърждения и у нас. Той поставя остро въпроса за екологичната отговорност на правителствата на съответните страни и на бизнеса при

предоставянето на право за търсене и проучване, при извършване на експлоатационните дейности и при закриване на минните мощности.

Противоположната реакция, която получават привържениците на позицията в подкрепата на концепцията за „ресурсното проклятие“ е генерирана чрез редица примери, които показват, че не са изключение страните в света, които имат високо и интензивно икономическо развитие и съвсем не са бедни на минерални ресурси, напротив точно обратното, притежават висок ресурсен потенциал. Примерите могат да се дадат още от 18 век, когато с откриването на парната машина настъпва истински поврат в развитието на икономиката. В основата на индустриалната революция са разработването от страна на Англия, Франция, Германия и други Западно-европейски страни на въглищните си потенциали развитието на стоманопроизводството. Все пак, ако се върнем в наши дни, едва ли може да се намери по красноречив пример в посока отрицание на концепцията за „ресурсното проклятие“ от това, което се случва десетилетия в Норвегия. За всички, които имат обща представа за световното икономическо развитие и позициите на отделните страни в рейтинговите класации, присъствието на Норвегия в челните места не е новина. Онова обаче, което заслужава внимание е високият пряк и косвен принос на добиваните минерални ресурси в норвежкия брутен вътрешен продукт. Нещо повече, онова което заслужава особено внимание е свързано с уникалната формула при използването на постъпленията от добиваните ресурси. В Норвегия е създаден национален фонд, в който се акумулират приходите от нефтения износ. Към момента той възлиза на над \$300 милиарда, с тенденция да се утрои през това десетилетие. Този пример за национално отговорно използване на минералните ресурси е оригинална форма, чрез която на национално равнище се реализира един от основните принципи на устойчивото равнище. Явно е, че когато не е възможно в натура да бъдат съхранени минералните ресурси за идните поколения, предоставянето на последните на техен стойностен еквивалент е не само достойно, но и заслужава да бъде пример за подражание.

Друг показателен пример за благоприятната връзка между наличието на значителен минерален потенциал и икономическо развитие са Чили и в по-малка степен Перу [Auty, 1993]. Известно е, че благодарение на специфичната национална политика, приложена за оползотворяване на медните запаси, разтърсваната до преди няколко десетилетия от вътрешни проблеми Чили, се превърна в най-динамично развиващата се икономика на Латинска Америка.

Могат да се посочат още десетки примери, чрез които пред концепцията за „ресурсното проклятие“ се поставят сериозни въпросителни. В обобщен вид те могат да бъдат открити в информацията, посочена в таблица 1. Както се вижда от официално публикуваните данни за съвременното производство на енергоносители, основните цветни метали, обект на борсова търговия и на благородните метали, то се реализира предимно в страните с най-развити или развиващи се икономики от всички континенти на земята.

Ето защо убедено може да се направи извода, че ако концепцията за „ресурсното проклятие“ намира своето проявление в някои при това предимно африкански, азиатски или латиноамерикански страни то причините са много по-сложни и разнообразни от налагането на директна причинно-следствена връзка.

Концепцията за „ресурсното проклятие“ и България

Както сочат данните от таблица 1, нашата страна е сред европейските страни, които притежават развит минерално-суровинен потенциал. Производството на около 12% от европейската мед, на близо 16% от златото, на около 6% от оловото и други, безспорно определят България като минна страна. Същевременно е известно, че за наше всеобщо съжаление тя е най-бедната страна-членка на Европейския Съюз. Естествено тук автоматично възниква въпросът, не е ли това проявление в съвременни условия на „ресурсното проклятие“ в

рамките на стария континент. Безспорно такава теза е доста примамлива за привържениците на концепцията и тя може да бъде защитавана доста успешно. Според нас обаче причините за сегашното състояние са по-различни, а онова на което е необходимо да се обърне по-сериозно внимание се отнася до националната политика в развитието на минерално-суровинния отрасъл и реалния принос на минните предприятия в България за нейния икономически статут. Колкото този въпрос и да е деликатен и съзнателно отбягван от ангажираните среди, не може да не се отбележи, че между модела за управление на приходите от износа на нефт в Норвегия и формирането на реалните постъпления в българския бюджета от минералния отрасъл у нас няма допирни точки. Независимо, че между финансово-икономическите параметри на двете страни съществува огромна разлика, въпросът е принципен и е провокиран както със съществуващата данъчна политика, така и с концесионния режим.

Таблица 1.

Световно производство по основни минерални ресурси и страни

Минерални ресурси	Мярка	В света	Европа, EU 32		Страни лидери		България*	
			%	t(kg)	В света	EU 32	%	t(kg)
Нефт	%/t	3 911 000 000	5,6	220 300 000	Саудитска Арабия, Русия, САЩ	Норвегия, Обединеното кралство, Дания	-	23 000
Природен газ	%/млн.м ³	3 170 000	10,0	317 000	Русия, САЩ	Норвегия, Холандия, Обединеното кралство	-	218
Въглища	%/t	6 625 000 000	10,1	670 000 000	Китай, САЩ, Индия, Русия, Ю. Африка, Австралия	Германия, Полша, Турция, Гърция	4,3	29 000 000
Желязна руда	%/t	2 214 000 000	1,4	31 504 000	Китай, Австралия, Бразилия, Индия	Швеция, Турция, Австрия	-	-
Алуминий /боксит/	%/t	214 000 000	1,8	3 745 000	Австралия, Бразилия, Китай, Гвинея, Индонезия	Гърция, Турция, Унгария	-	-
Мед	%/t	15 600 000	5,1	784 000	Чили, Перу, САЩ, Австралия	Полша, България, Португалия, Турция	11,9	93 000
Никел	%/t	1 581 000	3,0	46 000	Русия, Канада, Австралия, Индонезия	Гърция, Македония	-	-
Калай	%/t	273 000		32	Китай, Индонезия, Перу, Боливия	Португалия	-	-
Олово	%/t	3 800 000	6,6	265 000	Китай, Австралия, Перу, САЩ	Швеция, Полша, Ирландия, Македония	6,0	15 800
Цинк	%/t	11 800 000	7,7	901 000	Китай, Австралия, Перу, САЩ	Ирландия, Швеция, Полша, Турция	-	10 300
Злато	%/kg	2 290 000	1,2	26 000	Китай, САЩ, Австралия, Ю. Африка	Турция, Швеция, България	15,8	4 000
Сребро	%/kg	21 683 000	8,5	2 000	Перу, Мексико, Китай	Полша, Швеция, Турция	2,8	55

* Процентът е определен спрямо европейското производство

По отношение на другата компонента – екологичната, у нас се наблюдават симптоми, които будят тревога.

Стремежите на бизнеса да докаже, че няма причини да се компрометира прилагането на цианидни технологии за

производството на злато, въпреки специфичните природни и инфраструктурни условия у нас са повече от опасни. Разгорялите се страсти във връзка със стартирането на процедура за проучване на шистов газ в Северозападна България също будят безпокойство. И всичко това при продължаващата практика да се прилага оспорвания подход [Дачев и Велев, 2010] колективите изготвящи екологичните експертизи, да се финансират от заявителя на проучвателното или производствено намерение!?

В този смисъл е ясно, че пред съответните институции и заинтересовани страни, стоят сериозни въпроси, чието решаване е необходимо да бъдат намерени незабавно, ако не желаем да бъдем сочени в учебниците като пример за проявление на концепцията за „ресурсното проклятие“ в Европа.

Количествена оценка на концепцията за „ресурсното проклятие“

От изложеното безспорно следва, че в световната практика не са изключения случаите, при които страни богати на природни ресурси в частност на минерални ресурси, имат ниска степен на икономическо развитие и предлагат на своето население мизерни условия на съществуване. Нещо повече, обратната зависимост – висока степен на икономическо развитие при липса на собствени източници на минерални ресурси, е също толкова вярна (Швейцария, Република Корея, Япония и др.). Тези примери обаче не са достатъчни за да се приеме тезата, че е лошо да притежаваш нефтени запаси, запаси от въглища, руди на черните и цветните метали, т.е. да притежаваш потенциал от минерални ресурси е зла прокоба. За потвърждаването или отхвърлянето на тази теза се разработват и прилагат модели за извършване на количествена оценка. За целта подходящи са регресионните модели, в които най-често се търси връзката на brutния вътрешен продукт на съответната страна, с различни фактори, които го определят [Mo, 2001]. В [Papyrakis and Gerlagh, 2003] е предложен модел, в който се търси зависимостта на brutния вътрешен продукт и подходящите фактори, които в различна степен оказват влияние в зависимост наличието на минерални ресурси и начинът на тяхното оползотворяване. Сред тях се открояват, фактори като инвестиционата стратегия в страната, степента в която икономиката е отворена и съотношението във външно търговската насоченост, качеството при функциониране на администрацията, образователното равнище на населението и други.

Резултатите от разработването на такива модели сочат, че минералните ресурси не могат да се разглеждат като необходимо зло за човечеството и за проклятие за отделната страна. Наличието на примери, които разкриват такива състояния могат да се обяснят с онаследени от миналото исторически дадености, които са резултат от специфичните условия, в които са се развивали т.н. ниско развити страни.

Нашата убеденост е, че тези примери ще стават все по-малко, а темповете на промените ще зависят от усилията, с които ще се налага волята за разумно оползотворяване на собствения природен потенциал.

Заклучение

Изложеното би имало известна стойност единствено като информационен обзор, ако не бъде потърсен отговор на въпроса и изразена личната позиция, относно това какво трябва да се прави, за да не се допусне синдрома на „ресурсното проклятие“ да намира почва за своето развитие. Три са според нас основните направления за усъвършенстване:

Първо, повишаване на прозрачността в действията на инвестиращите в минерално суровинния отрасъл;

Второ, увеличаване на икономическата ангажираност на държавата в минния бизнес и трансформиране на рентниерската позиция, в роля на равнопоставен икономически субект при оползотворяване на минералните ресурси;

Трето, ориентиране дейността на неправителствения сектор към национално отговорни позиции, които биха създали предпоставки за по-висока социална и екологична отговорност при реализиране на минните дейности.

Литература

- Дачев, Д. и В. Велев, *Принципи на екологичните експертизи и основи на геоекологията*, София, (2010.)
- Barro R., and X. Sala-i-Martin, *Economic Growth in a Cross Section of Countries*, NBER Working Paper, No 3120, (1995).
- Gylfason T., *Corruption and Development*, Finance and Development, March 1998, 7-10, (2000).
- Gylfason T., *Natural Resources, Education, and Economic Development*, European Economic Review, 45, 847-859, (2001b).
- Mauro, P., *Does mother Nature Corrupt?* Natural Resources, Corruption and Economic Growth, IMF Working Paper, (1998).
- Mo P.H., *Why is Rent-seeking so Costly to Growth?* American Economic Review, Papers and Proceedings 83, 409-414, (2001).
- Papyrakis, El., and R. Gerlagh, *Natural Resources: A Blessing or a Curse?*, Nota di Lavarò 8.(2003).
- Sachs, D.J., and A.M. Warner, *Why Do Resource-Abundant Economies Grow More Slowly?*, Journal of Economic Growth, 4, 277-303, (1995).
- World Mineral statistics*, Archives, (2008).
- Auty, R. *Sustaining development in Mineral economies. The resource curse thesis*, London and New York, (1993).
- Greiner, Al. and Semmler W. *The global environment, natural resources and economic growth*, United States of America, (2008).

